

1968
СМАЗВАНЕТО НА ПРАЖКАТА ПРОЛЕТ

© Ангел Филчев, *автор*
© Дамян Дамянов, *дизайнер на корицата*

© Сиела Норма АД

София 2018

ISBN: 978-954-28-2656-9

Ангел Филчев

1968

СМАЗВАНЕТО НА ПРАЖКАТА ПРОЛЕТ

СЪДЪРЖАНИЕ

Вместо прегovor.....9

ЧАСТ ПЪРВА

ТОСТЪТ. КАК СЕ КАЛЯВАШЕ ДРУЖБАТА	11
1. ПРЕДИ ДА СЕ СЛУЧИ	13
2. НАЧАЛОТО НА ПРОМЕНИТЕ.....	16
3. ВЪЗРОДИТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС.....	17
4. ПРОГРАМАТА ЗА СОЦИАЛИЗЪМ С ЧОВЕШКО ЛИЦЕ.....	18
5. НЕВЕРОЯТНОТО, КОЕТО СЕ СЛУЧВА.....	19
6. ТЕРМИНОЛОГИЯТА НА ВРЕМЕТО	20
7. КЪЛНОВЕТЕ НА ПЛАУРАЛИЗМА	21
8. АТАКИТЕ ОТВЪН	22
9. ВАРШАВСКОТО ПИСМО	23
10. ЛЕОНИД ИЛИЧ БРЕЖНЕВ.....	25
11. ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА ДИВЕРСИЯ.....	26
12. ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ АНДРОПОВ	27
13. ПЪРВИЯТ ПЛАН.....	30
14. ВЪТРЕШНИТЕ КОНСЕРВАТИВНИ СИЛИ	31
15. ДВЕ ХИЛЯДИ ДУМИ	33
16. ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ (StB)	34
17. НАЦИОНАЛНАТА ДОКТРИНА	35
18. АКТИВНИТЕ МЕРОПРИЯТИЯ НА КГБ	36
19. ПОКАНАТА (Zvací dopis)	38
20. ЧЕРНА И БРАТИСЛАВА	39
21. ЛИПСВАЩАТА БРЪНКА	41
22. НАТИСКЪТ СЕ ЗАСИЛВА	42
23. ОКОНЧАТЕЛНО ПОЛИТИЧЕСКО РЕШЕНИЕ	43
24. ПРИНОСЪТ НА ВЪТРЕШНИТЕ КОНСЕРВАТИВНИ СИЛИ ...	43
25. КАК ВЪРВИ ПОДГОТОВКАТА НА УЧЕНИЯТА?.....	45
26. РЕКОГНОСЦИРОВКАТА „Шумава“	47
27. ГЕНЕРАЛ ПРЪХЛИК.....	50
28. НЕЗАВИСИМО ДАЛИ ЩЕ ДОВЕДЕ ДО СВЕТОВНА ВОЙНА ...	51

29. ИДЕАЛНИТЕ ЗАЩИТНИЦИ НА РЕАЛНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ	53
30. НЕ МОЖЕМ ДА РИСКУВАМЕ ЯДРЕНА ВОЙНА	57
31. В НАВЕЧЕРИЕТО	58
32. АУДИЕНЦИЯТА НА ПОЛКОВНИК КАМБУЛОВ	60
33. СЛЕДИТЕ НА МИНАЛОТО	62
34. СИГНАЛЪТ „ВЪЛТАВА–666“	64
35. ГЛАВНИЯТ УДАР	65
36. ЗАСЕДАНИЕТО НА ПРЕДСЕДАТЕЛСТВОТО НА ЦК НА 20–21 АВГУСТ	67
37. СССР ОЧАКВА ОТНОШЕНИЯТА ДА НЕ СЕ ВЛОШАТ ОТ ТОВА	69
38. ПОСТАВЯНЕТО ПОД КОНТРОЛ НА ЦК НА КПЧ	70
39. КОМАНДВАНЕТО НА ИНВАЗИЯТА ПРИСТИГА В ПРАГА	72
40. КАКВО ПО-НАТАТЪК?	73
41. НАКАРАЙТЕ ГИ ДА МЛЪКНАТ!	74
42. БРАТСКИТЕ АРМИИ	78
43. БЕЗУПРЕЧНАТА ВОЕННА ОПЕРАЦИЯ	82
44. СЪПРОТИВАТА НА ИНСТИТУЦИИТЕ НА ЧССР	87
45. НЕСЪГЛАСУВАНАТА ИНИЦИАТИВА	90
46. ПЪТЯТ КЪМ МОСКВА	92
47. ОЖЕСТОЧАВАНЕ НА ОКУПАЦИОННИЯ НАТИСК	93
48. ПРОПАГАНДАТА	96
49. ПСИХОЛОГИЯТА	97
50. БОЙНИЯТ ДУХ	99
51. ДА ВЛЕЗЕШ В ИСТОРИЯТА	100
52. ХОМОСОСЪТ – ФЕНОМЕН И СРЕДА	101
53. ЛЕГЕНДИТЕ И МИТОВЕТЕ НА СЪВЕТСКИЯ АГИТПРОП	103
54. НЕМСКИЯТ СИНДРОМ (Легендата сага)	113
55. ФРЕСКИТЕ НА ЕЛ ГРЕЧКО	121
56. ПРЕЗИДЕНТЪТ СМЕНЯ ПОЗИЦИЯТА СИ	123
57. ДОПЪЛНИТЕЛЕН ТЛАСЪК?	124
58. ПОСРЕЩАНЕТО В МОСКВА	125
59. СЪВЕЩАНИЕТО НА ПЕТОРКАТА НА 24 АВГУСТ	126
60. ТЕАТЪРЪТ НА АБСУРДА	130
61. „ДЕЛЕГАЦИЯТА“ СЕ ЗАВРЪЩА	134

62. ПРЕЗИДЕНТЪТ ЛЕГЕНДА	136
63. ГАРАНТИРАНИЯТ СУВЕРЕНИТЕТ	138
64. СБОГОМ НА ИЛЮЗИИТЕ	140
65. ТАКТИКАТА НА САЛАМА.....	141
66. ЖИВИТЕ ФАКЛИ.....	143
67. ОСОБЕНОСТИТЕ НА ЧЕХОСЛОВАШКИЯ ХОКЕЙ.....	145
68. ГУСТАВ ХУСАК – НОВИЯТ ЧОВЕК	147
69. ДИСЦИПЛИНИРАНЕТО	153
70. ДЕНЯТ НА ПОЗОРА. 21 АВГУСТ 1969 ГОДИНА	155
71. МАВЪРЪТ ТРЯБВА ДА СИ ОТИДЕ	156
72. СЪДБАТА НА ДРУГИТЕ.....	158
73. ЧИСТКИТЕ, КОИТО ТРЯБВА ДА ИЗЧИСТЯТ ВСИЧКО ЧИСТО	159
74. ЖЕРТВИТЕ ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ.....	160
75. СПОМЕНЪТ	166
76. ЧОВЕКЪТ, СБЪДНАЛ ВСИЧКИТЕ СИ МЕЧТИ	168
77. ПОСЛЕДНАТА УСЛУГА	172
78. ПОСЛЕДНИЯТ РЕКЕТ	174
79. РЕЦИДИВИТЕ НА БРАТСКАТА ПОМОЩ.....	178
80. ОТВЪД ПРОПАГАНДНАТА МЪГЛА	184
81. ТОВА, КОЕТО НЕ ИСКА ДА СИ ОТИДЕ	196

ЧАСТ ВТОРА

1. А БЪЛГАРИТЕ ПЪК ЗАЩО?	207
2. ЗАЩО НАИСТИНА?	208
3. ПРЕДИСТОРИЯТА. БЪЛГАРИЯ – ЕДНА ОТ ПЕТТЕ	212
4. ЧОВЕКЪТ ОТ НАРОДА.....	215
5. ЖИВКОВ ПОКАЗВА ВИСОКА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ЗРЯЛОСТ	218
6. БЪЛГАРСКАТА 1968 ГОДИНА.....	222
7. ЩИТЪТ И МЕЧЪТ НА „СОЦИАЛИЗЪМА“	230
8. БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА АРМИЯ (БНА)	249
9. НАЙ-БОЕГОТОВНИТЕ ПОЛКОВЕ	250
10. ПОДГОТОВКАТА	255
11. В НАРУШЕНИЕ НА КОНСТИТУЦИЯТА.....	258
12. НОЩТА СРЕЩУ 21 АВГУСТ	260

13. 22-ри МСП. БОЙНИЯТ ПЪТ	263
14. ЧИТАЙТЕ ПРАВДУ!.....	265
15. 22-ри МСП. В ПО-НАТАТЪШНА БОРБА С КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯТА	274
16. 22-ри МСП. ПОЛИТИКО-МОРАЛНОТО СЪСТОЯНИЕ Е ДОБРО	276
17. ПОД УСИЛВАЩОТО СЕ ТРОПОЛЕНЕ НА ДЪЖДА.....	277
18. МИЛЛИОН АЛЫХ РОЗ?	278
19. ДОБРА АТЕСТАЦИЯ	279
20. СЛЕДВАЩИТЕ НЯКОЛКО ДНИ.....	280
21. ПО ПЪТЯ КЪМ ПОБЕДАТА.....	282
22. ПРИКАРПАТСКИЯТ ФРОНТ	289
23. 12-и МСП. ГЕРОИЧНАТА АНАБАЗА	291
24. 12-и МСП. В КРАЙНАТА ЦЕЛ	301
25. 12-и МСП. НАПУДРЯНЕТО	303
26. 12-и МСП. В БОРБА С ТИХАТА КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯ	306
27. 12-и МСП. ПОДВИЗИ КАТО ГЪБИ СЛЕД ДЪЖД	309
28. СЕГА ТЕ ВЕЧЕ СА НАШИ ПРИЯТЕЛИ!.....	312
29. МЕЖДУ ГЛПУНА и ГЛПУСА.....	314
30. НОВАТА ТАКТИКА	315
31. 12-и МСП. ПРЕПОДЧИНЕНИЯТА	319
32. МОРАЛНО-ПОЛИТИЧЕСКО ЕДИНСТВО И БОЕН ДУХ.....	320
33. ИЗМЕННИКЪТ	325
34. ПЕРМАНЕНТНИЯТ ЩУРМ НА ЗИМНИЯ ДВОРЕЦ	326
35. ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ	329
36. ИЗВЕЖДАНЕТО	330
37. НА РОДНА ЗЕМЯ	331
38. САГАТА МЛАДШИ-СЕРЖАНТ НИКОЛАЙ ЦЕКОВ НИКОЛОВ	333
39. ОТЗВУКЪТ ОТ „БРАТСКАТА ПОМОЩ“ В БЪЛГАРИЯ	339
40. ПАГОНИТЕ НА БНА НЕ СА ПОКРИТИ С ВИНА.....	344
41. МАРШ В АРЕСТА!	346
42. КЪДЕ СМЕ НИЕ?	347
ПОСЛЕСЛОВ	351

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Ужасяващата история как през 1968 г. Чехословакия нападна вероломно СССР

Из спомените на Елена Бонер, съпруга на академик Андрей Дмитриевич Сахаров*:

Три години след 1968 г. пътувахме с Андрей Дмитриевич в такси. Шофьорът беше млад, приказлив, разказваше нещо за себе си:

– Това беше точно тогава, когато чехите ни нападнаха...

Сахаров възкликна с недоумение:

– Кой кого е нападнал?

– Ами чехите в Прага. Нима вече не си спомняте, що ли?

* Андрей Дмитриевич Сахаров е съветски ядрен физик, дисидент и общественик. Един от създателите на водородната бомба, той става известен като защитник на човешките права и гражданските свободи в Съветския съюз.

ЧАСТ ПЪРВА

ТОСТЪТ. КАК СЕ КАЛЯВАШЕ ДРУЖБАТА

Сталин: Аз зная, че вие, чехословаците, на нас, руснаците, не ни вярвате. Дори и Вие другарю Бенеш, не ни се доверявате!

Бенеш: Да!

Сталин: Но въпреки това, аз ви уверявам, че ще спазим договора, който сключихме с вас – че Чехословакия ще бъде свободна и независима страна и че ние няма да се намесваме във вашите вътрешни работи. Както си ги направите, такива и ще си ги имате.

Тост на Сталин на вечерята в чест на Бенеш през пролетта на 1945 г.

След Втората световна война Чехословакия е възстановена, но не може да се откъсне от желязната прегръдка на „освободителите“. Още първите следвоенни избори преминават в обстановка на усилваща се съветска зависимост. Най-много гласове спечелва ЧКП и премиер на коалиционното правителство става председателят ѝ Клемент Готвалд. Комунисти оглавяват най-важните министерства, но инструкциите, които получават от Кремъл, са да завземат цялата власт. Затова комунистите създават Народни милиции – незаконни въоръжени отряди от типа на SS, организират демонстрации и в началото на 1948 г. предприемат силен натиск. В знак на протест министрите демократи подават колективно оставка. Вярват, че Бенеш няма да я приеме или ще назначи нови избори, но това не се случва. Така комунистите получават цялата власт, а единственият министър некомунист Ян Масарик се самоубива при неизяснени и странни обстоятелства.

Едвард Бенеш (тогава президент на Чехословакия): „Дълго вярвах, че поне Готвалд не ме лъже, но сега виждам, че те всички лъжат без изключение. Който е комунист, е лъжец – това е обща черта на всички комунисти и особено на руските. Моята най-голяма грешка е, че до самия край не исках да повярвам, че и Сталин хладнокръвно и цинично ме мами – както през 1935-та, така и по-късно, и че неговите уверения към мен, както и към Масарик са били съзнателно и целенасочено мошеничество.“

Началникът на отдел „Ф“ на НКВД – отдела, който провежда терористични актове в „освободените“ от Червената армия страни, е пределно откровен в спомените си.

Генерал-лейтенант П. А. Судоплатов: „В навечерието на 1948 година Молотов ме извика в кабинета си в Кремъл и ми заповяда да замина в Прага, където да организирам тайна среща с Бенеш и да му предложа да напусне с достойнство своя пост, предавайки властта на Готвалд, лидерът на компартията на Чехословакия. За да напомня на Бенеш за неговите тесни неофициални връзки с Кремъл, трябваше да му представя разписка за десет хиляди долара, подписана от неговия секретар през 1938 година, когато тези пари са били нужни на Бенеш и хората му, за да се прехвърлят във Великобритания. Препоръча ми да му кажа, че в противен случай ще организираме изтичане на слухове за обстоятелствата около бягството му от страната и финансовата помощ, която сме му оказали, за тайното съглашение за сътрудничество между чешкото и съветското разузнаване, подписано през 1935 година в Москва, за секретния договор за предаването на Карпатска Украйна на СССР и участието на самия Бенеш в подготовката на преврат и покушение през 1938 година срещу тогавашния премиер на Югославия. Молотов подчерта, че не съм упълномощен да водя каквито и да било преговори по чешката политика. Моя задача е само да предам нашите условия, като оставя на Бенеш да решава сам как да ги изпълни. Молотов ми повтори своите инструкции много категорично, гледайки ме настойчиво през своето пенсне. Отговорих, че считам, че такава деликатна задача е по-подходяща за човек, лично познаващ Бенеш и имал вече контакти с него. И че такъв човек е Зубов, нашият бивш резидент от предвоенните години в Прага, когото Сталин и Молотов тогава вкарват в затвора за това, че през 1938 година им е съобщил за несъстоятелността на плана на Бенеш да се опре на съмнителни хора в Белград, като не им беше предал и парите. Молотов отговори, че лично аз трябва да се заема със задачата, а кого ще привлече още, си е моя работа. Беше ясно, че не искаше да поема отговорност, а го интересуваше само резултатът. Трябваше да напусна Прага дванадесет часа след разговора с Бенеш, без да чакам отговор.

Със Зубов пристигнахме с влака в Прага през януари 1948 година. От септември 1946 година той беше в пенсия. Неговият следовател Родос го беше пребивал в затвора системно така, че го беше превърнал в инвалид. Куцаше много видимо и можеше да се движи само с патерица. Настанихме се не в посолството, а в скромен хотел, където се представихме за членове на съветска търговска мисия. Нашата бригада със специално предназначение – 400 души, преоблечени в цивилни дрехи, се беше прехвърлила вече тайно в Прага, за поддръжка и защита на Готвалд. Официалните съветски представители оказваха върху Бенеш много силен натиск и ние също трябваше да добавим своята лепта. Със Зубов останахме в града цяла седмица. Той преди войната

се е срещал с Бенеш в присъствието на нашия посланик Александровски и сега, използвайки цялото си умение и всичките си връзки от миналото, успя да се срещне за петнайсет минути с него в резиденцията му, разположена в самия център на Прага. Зубов предал посланието, заявявайки на президента, че в страната ще станат кардинални промени независимо от това дали ще се запази или не настоящето ѝ ръководство. Той – Бенеш, обаче бил единственият, който може да обезпечи предаване на властта плавно и без кръвопролития. В съответствие с инструкцията му беше казал, че не очаква отговор от него, а само му предава това неофициално. По думите на Зубов Бенеш изглеждал като сломен и болен човек, който ще се постарее да направи всичко възможно за да избегне взрив от насилие и безредици в Чехословакия. Така, изпълнили мисията, седнахме отново във влака и веднага щом пресякохме границата, използвайки каналите на местния обком на партията, изпратих, както ми беше заповядано, шифровка до Молотов и копие от нея до Абакумов, тогавашния председател на НКГБ: „Лев получи аудиенция и предаде посланието“ (Лев беше кодовото име на Зубов).“

През лятото президентът Бенеш подава оставка, а скоро след това и умира. Готвалд поема и неговия пост и в страната се установява обикновен източноевропейски сталинистки режим – съпроводен с репресии, терор и съдебни убийства.

1. ПРЕДИ ДА СЕ СЛУЧИ

Аз вярвах в идеалите на социализма. Моята вяра беше чиста и искрена. За щастливия живот на човечеството аз бях готов да отдам своя разум, сърце и цялата си душа.

АЛЕКСАНДЪР ДУБЧЕК

В края на 60-те години на 20. век, в резултат на Втората световна война, Европа е разделена на два непримирими лагера: капиталистически и социалистически. Страните от Варшавския договор са под пълното политическо господство на СССР, а диктаторските им режими са крепени с помощта на могъщ репресивен апарат. Въпреки демократичните традиции още от времето на Първата република, Чехословакия също е управлявана от конституционно овластената ЧКП, дирижирана от КПСС. Положението и в нея е сходно с това в останалите страни – членки на Източния блок. Партията ръководи безпрекословно държавата: изпълнителната власт се състои изцяло от кому-

нисти, а Народното събрание от депутати – определени от партията, гласува безотказно изработени от нейния ЦК закони и избира пак така президент. И все пак различия („национални особености“) между режимите има. Наглата и просташка милиционерщина на Живков липсва. Всичко е по-умерено и прикрито, а промените по времето на Хрущов са по-осезаеми. Вече никого не преследват и не изпращат без съд и присъда в концлагер заради дълги коси, къси поли, тесни крачоли, буржоазни бради, вражески вицове, слушане на разложителна западна музика или четене на забранени книги. Хората на изкуството не са дискриминирани заради отклонения от издигнатия в България в ранг на свещена крава „социалистически реализъм“. Дори враговете на народната власт, мними или действителни, ги вкарват в затвора след влязла в сила присъда. Направен е опит и за икономически реформи и след 1965 г. са приети някои от идеите на икономиста Ота Шик – за въвеждане на пазарни отношения в социалистическото стопанство. Забележимо е либерализирането и в сферите на културата и науката. Само в Прага по това време има стотици биг-битови групи по подобие на „Бийтълс“ и „Ролинг Стоунс“, на чиито концерти полицията не вилнее с палки (като милицията в България), създават се малките театри („Semafor“, „Divadlo Na zábradlí“, „Činoherní klub“ и др.), започва да излиза либералният вестник на писателите „Literární povíny“, заражда се чешката нова вълна в киното (филмът на Иржи Менцел „Строго охранявани влакове“ получава „Оскар“). Реабилитиран е дори Кафка. По книжарниците се появяват множество западни книги. На конгрес на писателите през юли 1967 г. се поставя дори въпросът за свободата на словото. Променят се и обществените нагласи – за повече независимост. Дори смятаният за ортодоксален комунист първи секретар на ЧКП и президент на ЧССР Новотни отказва настаняването на съветски войски и съветско атомно оръжие на чехословашка територия. На доводите на Кремъл, че СА трябва да охранява западните граници на ЧССР, Новотни възразява: Какъв е смисълът да изразходваме милиарди за поддържане на своя 200-хилядна армия, ако тя не може да пази дори границите ни? Това, естествено, му създава врагове сред съветската военщина, което дестабилизира личните му властови позиции, които още повече се разклащат след идването на власт на Брежнев. Тогава, след преврата срещу Хрущов, изпадналият в суетен възторг Брежнев решава да съобщи сам по телефона на всички съветски наместници в страните от Варшавския договор радостната вест за своето възкачване. Нетактичният Новотни обаче приема новината без всякакъв ентузиазъм: „За мен е малко неочаквано, не мислех, че ще стане така. У нас сега ще се вдигне шум. Казвам Ви го откровено. Това е така неочаквано. Аз мислех, че ще стане иначе, Вие да ръководите партията, а другарят Хрущов да е

председател на Министерския съвет“. „Но след това поздравя мен и другаря Косигин – отбелязва в записките си Брежнев. – Каза: Е, какво пък, хората идват и си отиват, но идеите остават...“ – сякаш му плюл в лицето. Леонид Илич приема това като голяма лична обида и никога не го забравя. Студентската на съветския вожд не остава незабелязана и когато към средата на 60-те икономическите неудачи и общественото недоволство срещу управлението на Новотни се засилват, опонентите му знаят, че не е непоклатим. А в структурите на партийния апарат и ръководство са настъпили и други промени. Идва ново поколение, влязло в партията след Втората световна война, с прагматично мислене, което подменя значителна част от старите кадри. И когато през есента на 1967 г. консерваторите в партията се опитват да ограничат либерализацията и да изтласкат от властта поддръжниците ѝ, възниква политическа криза. Понеже положението е патово, от Новотни са недоволни всички. Така опонентите му от ляво и дясно се обединяват в името на общата най-близка цел – да го свалят от власт. Намеренията им са улеснени от грешките на самия Новотни и от непредвидени обстоятелства. През втората половина на октомври осветлението в едно от големите студентски градчета в Прага (Страхов) започва ежедневно да гасне. Всички работят по предаване на семестриални работи и чертежи и това е много изнервящо. В първите дни неприятният битов проблем е приеман с шеги, но когато това продължава и никой не предприема мерки, обстановката се изостря. На 11 октомври 1967 г. в поредния мрак сред афектираните студенти се понася спонтанно възглас: „Jdeme na Hrad!“ (Да вървим към Храда!). Около 1500 души тръгват към президентството със запалени свещи и възгласи „Chceme světlo!“ (Искаме светлина!). Полицията приема това като метафора и разгонва брутално демонстрацията – с палки и водни струи. Мнозина са арестувани, а срещу инициаторите започва наказателно дирене, което предизвиква нови протести. Два месеца по-късно студентската общност прекратява участието си в ЧСМ (чехословашкия Комсомол) и създава независими студентски съвети.

Въпреки че доскоро комунистическият режим не се е съобразявал с общественото мнение, в новата обстановка то има значение. А обществеността смята, че за бруталната полицейска разправа е виновен самият Новотни. Президентът допуска и няколко персонални политически гафа. Особено проблематично е отношението му към Словакия, а връх на грешките му е поканата към Брежнев да посети Прага в навечерието на пленум на ЦК, без да се консултира с Председателството му. Надява се да получи подкрепа от него, но Брежнев е шокиран от огромната опозиция в ЦК срещу Новотни, а е и суетно злопаметен. И според официалната версия предоставил на чехословаците възможността сами да решат кой да ги ръководи. Казал: „Ето ваше

дело“ – изречение, което се запомня. Но същевременно дал да се разбере, че лично на него му харесва кандидатурата на първия секретар на компартията на Словакия – Александър Дубчек. Същият е живял преди войната с родителите си в СССР, а през 50-те завършва и съветската Висша партийна школа. Затова Брежнев го нарича „Наш Саша“. Преди да си замине, намекнал: „Наш Саша все же хороший товарищ“. И на Януарския пленум през 1968 г. по предложение на самия Новотни е избран именно Дубчек. С един глас мнозинство, като компромисна фигура – млад, неопитен, с мек и открит характер, приветлив, добронамерен и честен – приемлив и за реформаторското крило, и за сталинистите, и за Кремъл. Така тривиално и по класически за комунистическите традиции сценарий започва Пражката пролет.

2. НАЧАЛОТО НА ПРОМЕНИТЕ

Първите дни на новоизбрания лидер на ЧССР Александър Дубчек не предвещават нищо извънредно. Преминават в класическите протоколни задължения, приемане на поздравления, изказвания на срещи на партийни организации. На тях за пръв път говори за задачите, които си поставя новото ръководство, и заявява, че резки движения в партийната линия няма да има. Но подчертава, че ЦК ще се съобрази с исканията за преодоляване на пасивността при решаване на важни въпроси. Въобще говори повече за дребни поправки, отколкото за радикална промяна в нея. Никой в ЦК няма интерес от установяване на демокрация, което би довело до загубване на монопола над властта. Намеренията на повечето от реформаторите са да се постигне смекчаване на режима и рационализиране на управлението, наричано с разтегливото понятие „демократизация“. Новата линия обаче предизвиква, макар и не веднага, истински взрив в системата, който поставя началото на низ от събития, които съвсем не са резултат само от дейността на „ревизионистите в ЦК“ и „контрареволуционните елементи“, както твърди съветската пропаганда. Породени са от натиска отдолу. И то не само от низовите партийни организации, а от широката общественост, където новата линия получава силен стихийен отклик.

3. ВЪЗРОДИТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС

Цинизмът беше абсолютно несвойствен на Дубчек... Той искрено вярваше в доброто и винаги мислеше, че и другите имат добри намерения. Той често се лъжеше, но от това не променяше своята натура. С течение на времето стана по-предпазлив в политическото си поведение, но до края на живота си си остана доверчив човек – независимо за добро или лошо.

Иржи Хофман (чешки историк)

До този момент мнозинството от населението, благодарение на 20-годишния си опит от комунистическия режим, е свикнало с неизменното състояние на нещата, с празнословието и противосмислието на пропагандните клишета. И първоначално не възприема изявленията на първия секретар за радикални промени като нещо сериозно. Хората са се наслушали на обещания и фрази, които не водят до нищо и дори означават точно обратното: „светло бъдеще“ – което никога не идва, „свобода и равни права“ и „народна демокрация“ – означаващи тотална диктатура. При това средният чехословашки гражданин е готов да признае, че не живее чак толкова лошо, и че известни позитивни промени все пак има. Но би желал те да стават по-бързо – без да се нарушават „основите“ и „достиганията“. Това обаче, което кара гражданите да започнат да се вслушват в обещаваните промени, е неочакваният факт, че те започват наистина да се случват. Наказателното дирене срещу участниците в Страховската демонстрация е прекратено, служителите на СНБ (полицията), виновни за бруталното насилие, са наказани. Започва отново да излиза забраненият преди време седмичник на Съюза на чехословашките писатели. Отменен е дискриминационният правилник за прием във ВУЗ и единствен критерий става наистина резултатът от приемните изпити. Премахнат е дори монополът на ЧСМ (Комсомола) и започва свободно сдружаване на младежта. Едно от важните събития, което допринася за промени в ръководството, е и т.нар. Шейнова афера. Генерал Ян Шейна, депутат в НС, в края на февруари 1968 г. забягва на Запад – първоначално в Италия, а след това в САЩ. Подбудите му са криминални, но общественото мнение свързва „Семковия генерал“ (наречен така заради машинациите му със семена за посев) с президента Новотни – заради непотвърдена семейна близост. Възникват и съмнения, че е подготвял държавен преврат. Това дава повод на ЦК на КПЧ да сваля доверието си от Новотни и на 22 март той подава оставка. Народното събрание я приема и е избран нов президент – из-

вестния с героизираното си минало генерал Лудвиг Свобода, ползващ се със съчувствието на народа като репресиран през 50-те години. Същият е вече на възраст, няма политически опит и други амбиции и не застрашава никого от партийното ръководство. Обществеността посреща Свобода – бивш командир на Чехословашкия корпус в СССР по време на ВСВ, с голямо доверие и дълго време той е сред най-одобряваните политици. При разискванията в ЦК на КПЧ са направени и други промени в ръководните органи. За министър-председател е избран Олдржих Черник, а за председател на НС Йозеф Смрџковски (също репресиран) – един от ръководителите на Пражкото въстание срещу хитлеристите през 1945 г. Тази решителност в следването на новия курс събужда обществена активност и донася на новото ръководство голямо обществено доверие. Според проучванията 75% от запитаните оценяват положително извършените промени. И вярата във „Възродителния процес“ расте с всеки изминал ден.

4. ПРОГРАМАТА ЗА СОЦИАЛИЗЪМ С ЧОВЕШКО ЛИЦЕ

Програмата беше еретическа, но ние направихме всичко възможно тя да не изглежда такава... При това трябваше да имаме винаги наум едно ограничение: не можехме дори да намекнем, че имаме намерение да се върнем към пълен демократически плурализъм с множество политически партии. В очите на Съветския съюз това би било равносилно на демонтаж на социализма.

АЛЕКСАНДЪР ДУБЧЕК

Първият най-важен документ, отразяващ реформистките виждания на новото ръководство, е разработената от специална комисия на ЦК Програма за действие на КПЧ (Akční program KSČ). Приета е на 5 май на пленум на ЦК – по традиция единодушно. Основните ѝ точки са следните:

- Придържа се към класическите постулати за ръководната роля на партията, но предвижда разделяне на дейността на партийния апарат и правителството, както и равнопоставеност на партиите в Народния фронт.
- Обявява се за нова кадрова политика, в която водещи са квалификацията и образованието, а не класово-партийният подход – идея, доскоро подсъдна.

- Предлага решение за нарушените взаимоотношения между чехи и словаци, и то радикално – федерализация на държавата.
- Предвижда въвеждане на икономически лостове в ръководството на промишлеността, легализиране на дребния частен бизнес и повече внимание за развитие на науката, образованието и културата.
- Най-важното, което предвижда, е премахването на цензурата, свобода на сдружаването на гражданите и на пътуванията зад граница.
- Отменени са и ред други ограничения, с което се създават условия за възникване на гражданско общество.

Въобще предвижда радикална за дотогавашната комунистическа практика демократизация по посока на нов, очовечен тип социалистическа система – „Социализъм с човешко лице“.

Въпреки това документът вече е изостанал от обществените нагласи. Привкусът, който остава, е описан доста точно от професора по социология в Карловия университет Милослав Петрусек: „Месец май, мисля, че беше прекрасен и слънчев, започна с глупост, която на литературен език би могла да се нарече опит за компромис – между радикалните консерватори, които не искаха да се разделят с Москва, и комунистите-реформатори, които не искаха да се разделят с това, което от февруари 1948 насам бяха получили за първи път – спонтанната и масова подкрепа на обикновените хора. Така планината роди мишка. Некомунистите бяха отегчени от нечитаемостта на текста на Програмата за действие, който беше комбинация от интелигентни идеи и дървен партиен език, а комунистите бяха разочаровани от това, че се предлага нещо интимно известно – объркан и неопределен компромис, който държи на всяка цена здраво в ръцете си „ръководната роля на партията“.

5. НЕВЕРОЯТНОТО, КОЕТО СЕ СЛУЧВА

Всъщност, аз вярвах в честността и порядъчността у хората.

АЛЕКСАНДЪР ДУБЧЕК

На фона на дългата и деспотична история на комунизма наистина е трудно да се повярва, че на даден етап в една неголяма страна, заобиколена от три страни с подобни режими, могат да се намерят в самата компартия хора, искрено желаещи да променят системата в интерес на народа, но се случва. В исторически план подобна идея не е новост. За такъв вид общества това е най-рационалният начин за противопоставяне на съществуващата, запълни-

ла всяка клетка на обществото, система. С годините агресивната пропаганда е превърнала догмите в начин на мислене на огромно мнозинство от населението и затова първоначално те могат да бъдат атакувани най-безболезнено посредством искания за вътрешна еволюция. По съвсем същия начин през Средновековието, във вид на ереси в официалната църква, започва и освобождаването на обществото от мракобесния клерикализъм. В борбата си срещу него тогавашните църковни реформатори също използват езика и черпят аргументи от самия му фундамент – Библията, но я тълкуват в противоположен на господстващите догми аспект. Чехите имат велик пример в своята история за това – Ян Хус, идеолога на чешката реформация, изгорен на клада, защото отказва да се откаже от идеите си.

Самата идея за създаването на „Социализъм с човешко лице“ вещае сблъсък с Големия брат. В Програмата на КПЧ потенциално опасна за Кремъл е само една нейна точка – отменянето на цензурата, но тя води след себе си низ от последствия, които отиват толкова далече, че не оставят никакво място не само за комунистическия режим, но и за съветското господство. Защото свободата на словото поражда плурализъм, който еманципира чехословашкото общество, у което неминуемо ще се породи стремеж към възстановяване на демокрацията в автентичен вид, така и на държавния суверенитет. А при имперските нагласи на съветската върхушка подобна перспектива е оценявана като истинска катастрофа. И това е основната причина за съветската непримиримост – опасността Чехословакия да се превърне в суверенна държава, да даде лош пример и империята да започне да се разпада, което няма как да не породи политически катаклизми и в самия СССР.

6. ТЕРМИНОЛОГИЯТА НА ВРЕМЕТО

Названието „Прахка пролет“ е заимствано от едноименния фестивал за класическа музика, който се провежда ежегодно от 1946 г. Тогава Прага, заедно с цяла Чехословакия, празнува годишнината от края на Втората световна война и същевременно 50-годишнината на Чешката филхармония. В него има нещо символично, защото се открива винаги с „Моята родина“ (Má Vlast) – цикъл от шест симфонични поеми на емблематичния за чешката музикална класика композитор Сметана, и се закрива с „Ода на радостта“ на Бетовен – днешния химн на Обединена Европа. Названието се прехвърля върху събитията през 1968 г. неслучайно. Въвеждат го западни журналисти,

но се възприема от всички, защото изразява духа на времето – на очакванията за раждането на нещо ново и по-добро, с което винаги се свързва и пролетта.

„Възродителен процес“ (obrodni proces) – така Александър Дубчек и съмишлениците му – реформаторското крило в ЧКП, назовават политическата си идея за създаване на хуманен социализъм, който може да бъде постигнат, като бъде изчистена светлата утопична социалистическа мечта от наслоената върху нея тоталитарна мръсотия. Крайната цел на този процес е построяването на **„Социализъм с човешко лице“ (socialismus s lidskou tváří, словашки: socializmus s ľudskou tvárou)** – обществено-политическо устройство, обърнато към интересите на цялото общество, а не само към управляващата номенклатура. Терминът е въведен в обращение още в началото на възродителния процес. Придобива огромна популярност, понеже отговаря не само на вижданията на реформаторите в ЧКП, но и на възжеленията на огромното мнозинство от населението. Съдържанието, което всички влагат в него, е антипод на терора и насието, които сталинистите налагат след Втората световна война в целия Източен блок. И на постсталинисткия „реален социализъм“. В подкрепа на идеята се обявява най-напред мнозинството от чехословашката интелигенция и особено тази от сферата на културата. Тя допринася съществено за развитието и дооформянето на неговия облик. Прави го с убеждението, че така повече не може да се живее и че всичко в държавата трябва да се промени по посока на световния прогрес. Огромното мнозинство от народа тръгва с нея и с вярата, че това е само началото на процес, който няма да приключи с прокламираните в Програмата за действие задачи.

7. КЪЛНОВЕТЕ НА ПЛУРАЛИЗМА

По време на краткото съществуване на Пражката пролет се случват много невъобразими в Източния блок неща. Не само в областта на политиката, на културата, но и по отношение на политическата култура на хората. Едно от тях са наченките на плурализъм – създаването на политически организации извън Народния фронт (аналог на българското ОФ). Най-известните от тях са К231 (Клуб на осъдените по политически причини по репресивния параграф 231) и КАН (Клуб на ангажираните безпартийни). Еманципират се и натиканите насила в Народния фронт некомунистически партии. Прави опит да се самовъзстанови и социалдемократията. Тя е особено опасна в идео-